

หนังสือแบบเรียนจริยธรรมในช่วงปฏิรูปการศึกษาของ
เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
(หม่อมราชวงศ์เปี้ย มาลากุล)

Moral Textbooks by Chaopraya Pra Sadej
Surantrathibaudee (M.R. Pia Malakul)

จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ*
Churairat Laksanasiri

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหนังสือแบบเรียนจริยธรรมของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (หม่อมราชวงศ์เปี้ย มาลากุล) บุคคลสำคัญของโลกด้านการศึกษา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ประจำปี ๒๕๖๐ จำนวน ๓ เรื่อง คือ สมบัติของผู้ดี จรรยาแพทย์ และพลเมืองดี ผลการศึกษาพบว่าหนังสือเหล่านี้ล้วนเป็นหนังสือที่วางรากฐานความเป็นพลเมืองดีเพื่อให้เยาวชนและคนไทยสามารถปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมตะวันตกได้ในช่วงปฏิรูปการศึกษา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำสำคัญ : เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี การปฏิรูปการศึกษา หนังสือแบบเรียนจริยธรรม

* รองศาสตราจารย์ อดิสรณ์ อธิติอักษรประจักษ์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Abstract

This article aims to study three moral textbooks by Chaopraya Pra Sadej Suranrathibadee (M.R. Pia Malakul), an important person in the world of education, social science, and humanities in 2017. The three textbooks are *Code of Conduct*, *Medical Ethics*, and *Good Citizens*. The results of the study show that these books provide a strong foundation for Thai youths and citizens to be able of adjusting themselves to western cultures during the Education Reform in the reign of King Rama V.

Keywords : Chaopraya Pra Sadej Suranrathibadee, Education Reform, moral textbooks

ความนำ*

เมื่อปลายปี ๒๕๕๔ องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศยกย่องให้เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เป็นบุคคลสำคัญของโลก ผู้มีผลงานดีเด่นด้านการศึกษา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ประจำปี ๒๕๖๐ เจ้าพระยาพระเสด็จฯ เป็นผู้มีความรู้การต่อวงการศึกษไทย นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีการปฏิรูประเบียบการปกครองบ้านเมือง และการปฏิรูปการศึกษาของไทย ในการปฏิรูปการศึกษาไทยนั้น ท่านมีส่วนสำคัญในการจัดทำร่างโครงการศึกษา พ.ศ. ๒๔๔๑ ซึ่งแบ่งเป็น ๒ ภาค คือ ภาคแรกว่าด้วยการศึกษาในกรุงเทพฯ ซึ่งประกอบด้วยระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และสกลวิทยาลัย

* เอกสารที่นำมาศึกษาครั้งนั้นส่วนใหญ่ได้รับความเอื้อเฟื้อจากผู้ช่วยศาสตราจารย์จันทวรรณ เทวรักษ์ ผู้เป็นหลานตาของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีและข้าราชการบำนาญคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ ผู้เขียนขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

(มหาวิทยาลัย) ภาคที่สองว่าด้วยการศึกษาในหัวเมือง ทั้งนี้เพื่อให้ราษฎรทุกคนมีโอกาสเล่าเรียน และโครงการศึกษาดังกล่าวไทยสามารถจัดทำแผนการศึกษาของชาติฉบับแรกได้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ และเมื่อมีการจัดทำร่างโครงการจัดตั้งมหาวิทยาลัยซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาสูงสุด ท่านก็เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญเช่นกัน ท่านมิได้มีส่วนในการวางรากฐานการศึกษาให้แก่เยาวชนของชาติเท่านั้น ท่านยังมีวิสัยทัศน์ในการวางรากฐานด้านจริยศึกษา ซึ่งท่านเห็นว่าเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาที่สำคัญนอกเหนือจากพุทธิศึกษา พลศึกษา และหัตถศึกษา ดังคำบรรยายยศิธรรมให้แก่แก่นเรียนแพทย์ที่โรงเรียนราชแพทยาลัย เมื่อ ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๑) ความว่า

วิชากับจรรยาจึงเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ด้วยกันทั้ง ๒ อย่าง จะเรียนแต่วิชา ถึงจะมีความรอบรู้วิเศษปานใด แต่ถ้าจรรยาไม่ดี คือไม่มีธรรมเป็นหลักเครื่องยึดถือให้ประพฤติเป็นไปโดยควรโดยชอบแล้ว วิชาความรู้ที่ได้เล่าเรียนเสียเวลามาช้านานเท่าใดก็ไม่มีความประโยชน์ บางทีอาจให้โทษยิ่งกว่าไม่รู้วิชา

(พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ๒๕๐๔ : ๖)

บทบาทสำคัญด้านการวางรากฐานเกี่ยวกับจริยศึกษาของท่านปรากฏชัดเจนในหนังสือแบบเรียนจริยธรรมที่ท่านได้แต่งไว้หลายเรื่องในช่วงปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สำคัญคือแบบเรียนสมบัติของผู้ดี แบบเรียนพลเมืองดี และแบบเรียนจรรยาแพทย์ ในบทความนี้จะศึกษาบทบาทของแบบเรียนทั้งสามเล่มนี้ว่า มีความสำคัญอย่างยิ่งในการวางรากฐานพลเมืองไทยให้เป็นพลเมืองดีในช่วงปฏิรูปการศึกษา

บทบาทด้านการศึกษาของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (หม่อมราชวงศ์เปีย มาลากุล) เกิดในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ วังซึ่งเป็นกรมศิลปากรในปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๖ เมษายน ๒๔๑๐ ท่านเป็นพระโอรสในพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ กับหม่อมเปี่ยม พระอัยยิกาคือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาปราบ

ปรปักษ์ ต้นราชสกุลมาลากุล ผู้มีพระปรีชาสามารถด้านการบ้านเมืองและโบราณราชประเพณี จนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ไทยแห่งราชจักรีวงศ์ถึงสามพระองค์คือ รัชกาลที่ ๓ รัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕

เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ได้ศึกษาเบื้องต้นที่สำนักหม่อมเจ้าปุก จากนั้นได้ศึกษาต่อในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบในพระบรมมหาราชวังซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ เดิมชื่อว่าโรงเรียนนายทหารมหาดเล็ก เพื่อเป็นโรงเรียนผลิตคนเข้ารับราชการเมื่อจบการศึกษา สมเด็จพระเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ได้ทำงานเกี่ยวกับการศึกษาและงานบริหารเกี่ยวกับการศึกษามาโดยตลอด คือเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ เป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ จนกระทั่งถึงแก่อสัญกรรมในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการใน พ.ศ. ๒๔๕๙ ท่านเริ่มเข้าทำงานในตำแหน่งเสมียนเอกของกรมศึกษาธิการ เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ เนื่องจากท่านเป็นผู้ที่แสวงหาความรู้ เช่น เรียน

ภาพเขียนเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ฝีมือช่างเขียนขององค์การค้าคุรุสภา เขียนจากภาพถ่าย

ภาษาอังกฤษและวิชาใหม่ ๆ ที่ทันสมัยในครั้งนั้น และเป็นผู้มีความรู้ความสามารถจึงได้เป็นนายเวร และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงไพศาลศิลปศาสตร์ แล้วได้เลื่อนเป็นนายเวรพิเศษของอธิบดีกรมศึกษาธิการ ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระมนตรีพจนกิจในตำแหน่งเลขานุการเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ท่านปฏิบัติหน้าที่ราชการจนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ท่านตามเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธและเจ้าฟ้าพระองค์อื่น ๆ ไปเป็นพระอภิบาล ในโอกาสนี้ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ และโปรดเกล้าฯ ให้จัดการศึกษาถวายเมื่อครั้งตามเสด็จไปเป็นพระอภิบาล ณ ประเทศอังกฤษด้วย อีกทั้งโปรดเกล้าฯ ให้ท่านดำรงตำแหน่ง

เป็นเลขานุการสถานทูตสยาม ณ กรุงลอนดอน เป็นอุปทูตและเป็นอัครราชทูตพิเศษ ประจำราชสำนักอังกฤษ ฮอลแลนด์ เบลเยี่ยม และสหภาพลิทธิอเมริกาตามลำดับ (รำลึกถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (หม่อมราชวงศ์เปีย มาลากุล) ๒๕๕๙ : ๑๗) นอกจากนี้ในการตามเสด็จครั้งนั้นยังมีพระบรมราชโองการให้ท่านศึกษาวิธีจัดการศึกษาของประเทศอังกฤษและส่งความเห็นเข้ากราบบังคมทูลด้วย เพื่อจะได้ทรงนำมาปรับปรุงการศึกษาของไทยซึ่งขณะนั้นไทยกำลังอยู่ในช่วงปฏิรูปการศึกษา คำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีเรื่องการจัดทำโครงการศึกษาของชาตินั้นทรงเห็นชอบมีผลทำให้กระทรวงธรรมการจัดทำร่างโครงการศึกษา พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้ในที่สุด

เมื่อเจ้าพระยาพระเสด็จฯ กลับจากประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านเป็นผู้จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดวิชาข้าราชการฝ่ายพลเรือน และดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีโรงเรียนเป็นคนแรก โรงเรียนนี้สร้างขึ้นเพื่อฝึกหัดผู้มีความรู้ความสามารถออกไปรับราชการในกระทรวงต่าง ๆ เพราะเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองทำให้เกิดกระทรวงต่าง ๆ จำนวน ๑๒ กระทรวง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อโรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนมหาดเล็กซึ่งต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนาโรงเรียนมหาดเล็กเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. ๒๔๕๓ และได้ทรงสถาปนาเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในที่สุดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ แนวคิดในการจัดตั้งสถาบันการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำริจะดำเนินการมานานแล้ว ดังปรากฏในโครงการการศึกษา พ.ศ. ๒๔๔๑ ที่พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระเสด็จฯ เมื่อครั้งเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์เป็นผู้ร่างโครงการแต่โครงการนี้มาสำเร็จเมื่อเวลาล่วงไปแล้วถึง ๑๙ ปี

ดังกล่าวนี้อาจจะเห็นว่าเจ้าพระยาพระเสด็จฯ มีบทบาทในการพัฒนาประเทศในด้านการศึกษามาโดยตลอด ท่านได้ดำรงตำแหน่งสำคัญทางการศึกษามาจนสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านก็ยังมียุทธศาสตร์ทางการศึกษา ที่สำคัญคือ ท่านมีส่วนสำคัญในการส่งเสริมการจัดการศึกษาภาคบังคับจนสำเร็จ แม้ในระยะแรกประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่เห็นความสำคัญและความจำเป็นของการศึกษา แต่เมื่อท่านได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการและได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา

พระเสด็จสุเรนทราธิบดี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ท่านได้ทูลเกล้าฯ ถวายร่าง “พระราชบัญญัติลักษณะบังคับเด็กให้เล่าเรียนตามแผนการศึกษา ๒๔๕๖” แต่พระราชบัญญัตินี้ก็ยังไม่สำเร็จ ยังมีผู้ทักท้วงเพราะไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา แต่ในที่สุดก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประกาศใช้ “พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔” ซึ่งในเวลานั้นท่านได้ถึงแก่สัญกรรมไปแล้ว จะเห็นว่าท่านเป็นผู้สนับสนุนและเห็นความจำเป็นที่ประชาชนจะต้องได้รับการศึกษาขึ้นภาคบังคับทุกคน เนื่องจากขณะนั้นประเทศกำลังตกอยู่ในภาวะวิกฤตทางการเมือง หากประชาชนยังไม่ได้รับการศึกษาโดยทั่วถึง ประเทศไทยอาจจะได้รับอันตรายจากการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก

อย่างไรก็ตาม แม้ท่านจะเห็นความสำคัญของการศึกษา แต่ท่านก็เห็นว่าการให้ความรู้แก่เยาวชนเท่านั้นยังไม่เพียงพอ ต้องมีการอบรมจริยธรรมให้เป็น “พลเมืองดี” และเป็น “ผู้ดี” ด้วย ดังคำเตือนสติของท่านเมื่อครั้งเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ที่ให้แก่นักเรียนที่ไปเล่าเรียน ณ กรุงเก่า (ร.ศ. ๑๒๐) ดังนี้

ธรรมดาเกิดมาเป็นคน อะไรจะเป็นการสำคัญของคุณคนยิ่งกว่า
ความประพฤตินั้นหาได้ บุคคลผู้ใดถึงแม้ว่าจะมีความรู้วิชาเป็นอย่างไร
วิเศษเพียงใด แต่ไม่มีความรู้จักที่จะประพฤติดีแล้ว บุคคลผู้นั้นก็จะไม่
สามารถที่จะใช้วิชาความรู้ซึ่งได้เล่าเรียนไว้แล้วให้เป็นประโยชน์เต็มที่ได้...

(ระเบียบการโรงเรียนมหาดเล็ก รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๒, ๒๕๔๔ : ๒๓)

แบบเรียนจริยธรรมของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีกับการปฏิรูปการศึกษา

แม้เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีจบการศึกษาภายในประเทศ แต่เป็นผู้แสวงหาความรู้และสนใจวิชาการ ประกอบกับเป็นผู้ที่ใฝ่ใจศึกษาเล่าเรียนมาแต่เยาว์วัย จนสำเร็จประโยค ๑ และประโยค ๒ ในเวลา ๑ ปี และได้รับพระราชทานรางวัลพิเศษในการสอบไล่หนังสือไทย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเล่าว่า “พ่อเปียไม่ชอบการช่าง แต่ชอบหนังสือ เวลานั้นหาครูยาก บางคราวพ่อก็ต้องลงมือสอนเอง” (วารสารจันทร์เกษม ๗๕ (มีนาคม - เมษายน) ๒๕๑๐ : ใบแทรกหน้า

กลาง) และเมื่อเข้ารับราชการก็เป็นกำลังสำคัญด้านการศึกษา ท่านมีบทบาทสำคัญในการร่วมจัดตั้งและบริหารโรงเรียนต่าง ๆ ทั้งโรงเรียนสามัญและโรงเรียนวิชาชีพสำหรับผู้เจ็บโรงเรียนสามัญแล้ว เช่น โรงเรียนฝึกหัดครูอาจารย์ โรงเรียนราชแพทยาลัย และโรงเรียนเพาะช่าง รวมทั้งการที่ท่านมีส่วนร่วมในการวางโครงการแผนการศึกษาของชาติ อีกทั้งการได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระอภิมหาสมเด็จพะบรมโอรสธรรมาธิบดีสยามมกุฎราชกุมารเมื่อครั้งเสด็จไปทรงศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ รวมทั้งโปรดเกล้าฯ ให้เป็นรักษาการราชทูตไทยประจำประเทศต่าง ๆ ทำให้ท่านได้มีโอกาสเห็นวิทยาการสมัยใหม่ในโลกตะวันตก โดยเฉพาะเรื่องการศึกษา และชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมประเพณีของชาวตะวันตก ประสบการณ์ดังกล่าวทั้งหมดจึงมีส่วนทำให้ท่านมีแนวคิดที่ก้าวหน้าทันสมัยใหม่ในการจัดระบบการศึกษาและจัดทำแบบเรียนขึ้นใช้ในโรงเรียน

เจ้าพระยาพระเสด็จฯ นอกจากมีบทบาทโดยตำแหน่งหน้าที่ในการร่วมจัดทำแบบเรียนภาษาไทยตั้งแต่เริ่มจัดการศึกษาระบบโรงเรียนและเมื่อมีการปฏิรูปการศึกษาแล้ว ท่านยังได้แต่งหนังสือแบบเรียนและหนังสือที่เกี่ยวกับภาษาไทยเพื่อใช้ในโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นในเวลานั้นหลายเล่ม เช่น อักษรวิธี (เขียนตามต้นฉบับ) คำเทียบ ร. ล. แบบเรียนราชการกรมขนาดเล็ก แบบกวีนิพนธ์ที่ชำระตัดตอนพิมพ์เป็นชุด เช่น ใจใจแตกทัพเรือ อีเหนาตอนศึกกระหมั่งกุนิง ศัพท์พากย์ต่าง ๆ นิทานสุภาษิตสำหรับเด็ก หนังสืออ่านเรื่องพระราชพงศาวดารและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี แต่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็น พระมนตรียุวนกิจและพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ร.ศ. ๑๑๓-๑๑๔ แต่ที่สำคัญท่านได้แต่งหนังสือสอนจริยธรรมจำนวน ๕ เรื่อง คือ สมบัติของผู้ดี จรรยาแพทย์ พลเมืองดี เพื่อนเพื่อน และช่วยเพื่อน ตลอดจนการทำงานด้านการศึกษา ท่านได้พยายามปลูกฝังให้เยาวชน ชำราชากรโดยเฉพาะแพทย์เป็นผู้มีจริยธรรม เป็นคนดีของบ้านเมือง ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ กตัญญูต่อพระมหากษัตริย์และแผ่นดินเกิด หนังสือสอนจริยธรรมดังกล่าวล้วนเกิดขึ้นสอดคล้องกับการปฏิรูปการปกครองและการปฏิรูปการศึกษา อีกทั้งยังเกิดขึ้นทันสถานการณ์การเมืองของไทยที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้เยาวชนและคนไทยสามารถปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมตะวันตกได้อย่างเหมาะสม

ในบทความนี้จะศึกษาให้เห็นว่าแบบเรียนทั้ง ๓ เรื่อง คือ สมบัติของผู้ดี จรรยาแพทย์ และพลเมืองดี เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีมิได้กำหนดให้เป็นแบบเรียนสอน

จริยธรรมเท่านั้น แต่กำหนดให้เป็นหนังสือที่วางรากฐานความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนไทยในยุคปฏิรูปการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

สมบัติของผู้ดี : หนังสือสอนจริยธรรมให้ทุกคนเป็นผู้มีกิริยาดี

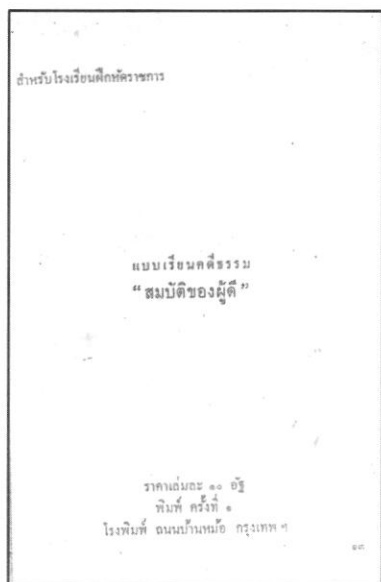
หนังสือสมบัติของผู้ดีของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีนี้ ผู้เขียนพบว่ามี ๒ ส่วน ส่วนแรกจัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๔) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวชิรธรสุริยศักดิ์ เพื่อใช้เป็นแบบเรียนศีลธรรมสำหรับนักเรียนโรงเรียนฝึกหัดวิชาข้าราชการฝ่ายพลเรือนซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งขึ้นเมื่อ ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๓) (คณะกรรมการจัดงานฉลองวันครบรอบร้อยปีวันเกิดของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ๒๕๑๐ : ๗๐)

หนังสือสมบัติของผู้ดีส่วนที่สอง กระทรวงศึกษาธิการได้นำมาเป็นแบบเรียนจนถึงปัจจุบัน ทั้งสองส่วนมีเนื้อหาแตกต่างกัน ส่วนที่สองนี้พบการพิมพ์หลายครั้ง ผู้เขียนพบหลักฐานเก่าที่สุดคือฉบับที่คุรุสภาจัดพิมพ์เป็นครั้งที่ ๑๘ (พ.ศ. ๒๔๙๔) ซึ่งระบุว่าเจ้าพระยาพระเสด็จฯ แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

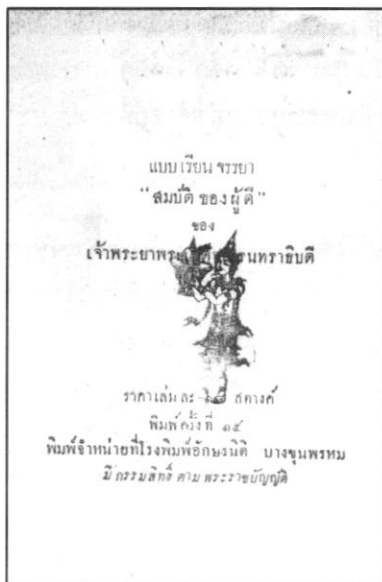
การที่หนังสือสมบัติของผู้ดีพบ ๒ ส่วน อาจเป็นไปได้ว่าเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ได้ปรับปรุงแก้ไขส่วนที่ ๑ โดยเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ขึ้น ดังปรากฏหลักฐานในคำนำการพิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (หน้าปกฉบับครั้งที่ ๑๕) ของท่านลงวันที่ ๑ มีนาคม ๒๔๕๕ ที่ได้ปรารภว่าประสงค์จะแก้ไขปรับปรุง ดังนี้

หนังสือที่ได้พิมพ์มาแล้ว ๑๒ ครั้ง ได้มีความดำริว่าจะตรวจแก้ไขเพิ่มเติมใหม่ แต่โดยที่มีผู้ต้องการมากจะหาเวลาคิดแก้ไขให้ดีขึ้นอีกก็ไม่ทันหนังสือหมด จึงได้อนุญาตให้โรงพิมพ์อักษรนิติพิมพ์ขึ้นใหม่เป็นครั้งที่ ๑๓ ตามฉบับก่อน เพื่อให้ทันความต้องการ

(วิสุทธิสุริยศักดิ์ ๑ มีนาคม ๒๔๕๕)

ฉบับแรกพิมพ์ครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๔๔๔)

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๕ (พ.ศ. ๒๔๕๕)

จากคำนำดังกล่าวแสดงว่า ต่อมาคงได้มีการแก้ไขปรับปรุงจริงตามที่ผู้เรียบเรียงได้ปรารถนาไว้ในคำนำข้างต้น และอาจพิมพ์เผยแพร่ในปีเดียวกันคือ พ.ศ. ๒๔๕๕ ปัจจุบันผู้เขียนยังไม่พบหลักฐานสำนวนที่ ๒ ที่พิมพ์ปรับปรุงเป็นครั้งแรก แต่พบหลักฐานฉบับสำนวนที่สองที่เก่าที่สุดคือการพิมพ์ครั้งที่ ๑๔ (พ.ศ. ๒๔๙๔) ดังกล่าว

หนังสือสมบัติของผู้ดีสำนวนแรก (พ.ศ. ๒๔๔๔) เจ้าพระยาพระเสด็จฯ คงจะได้แต่งขึ้นหลังจากได้เดินทางกลับจากการเป็นพระอภิบาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเสด็จไปทรงศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ และคงได้นำแนวคิดแบบผู้ดีอังกฤษ หรือสุภาพบุรุษอังกฤษ (English Gentleman) ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่นิยมกันในสมัยพระราชนิวัตตอเสด็จครองราชย์ในขณะนั้น คือ ความเป็นคนดี มีศีลธรรม มีความสง่างามเฉลียวฉลาด มีกิริยามารยาทในการเข้าสังคม มาเรียบเรียงหนังสือสมบัติของผู้ดีโดยผสมผสานให้เข้ากับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมไทยรวมทั้งศาสนา ความเชื่อของคนไทย โดยมีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อให้คนไทยรู้จัก พร้อมรับและปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมแบบใหม่จากชาวตะวันตกที่กำลังหลั่งไหลเข้าสู่ประเทศไทย ประการที่สองเพื่อต้องการให้

คนไทยเป็นคนดีควบคู่ไปกับความเจริญทางวิทยาการสมัยใหม่ที่เข้ามาพร้อมกับการปฏิรูปการศึกษาและการปฏิรูปการปกครอง

หนังสือสมบัติของผู้ดีนี้ เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ประสงค์ให้เป็นแบบเรียนคติธรรมสำหรับโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือนซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ซึ่งเดินทางกลับจากประเทศอังกฤษเป็นผู้ดำเนินการจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ เพื่อฝึกหัดบุคคลทั่วไปให้มีความรู้ความสามารถเข้ารับราชการฝ่ายพลเรือน โดยรับนักเรียนอายุระหว่าง ๑๕-๒๐ ปี ที่สำเร็จชั้นมัธยมมาแล้วเข้าเรียนเป็นเวลา ๓ ปี เจ้าพระยาพระเสด็จฯ เป็นผู้มีวิสัยทัศน์เห็นความจำเป็นที่จะต้องฝึกหัดอบรมเรื่องความเป็นสุภาพบุรุษ ความเป็นคนดีให้แก่นักเรียนโรงเรียนนี้ด้วย นอกเหนือจากวิชาความรู้ความสามารถเพื่อเข้าทำงานในกระทรวงต่าง ๆ

เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ได้เรียบเรียงคุณสมบัติของผู้ดีไว้ ๑๐ ภาค แต่ละภาคกล่าวถึงคุณสมบัติของผู้ดีเป็นข้อ ๆ ทั้งกายกรรม วาจกรรม และมโนกรรม รวมทั้งหมด ๑๓๖ ข้อ ดังนี้

ภาคหนึ่ง ผู้ดีย่อมมีความเรียบร้อย Good-mannered ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๑๓ ข้อ สรุปได้ดังนี้ ผู้ดีไม่ข้ามกรายศีระชะคน รู้จักที่ต่ำที่สูง ไม่ล่วงเกินกระทบกระทั่งกายผู้อื่น ไม่ส่งเสียงดังในที่ประชุม ในบ้านแขก หรือเมื่อเห็นผู้อื่นทำกิจธุระ ไม่แย่งพูด ไม่พูดหยาบคายหรือตวาดกระโชกกระชาก หรือมีจิตฟุ้งซ่านบันดาลโทสะจนเสียกิริยา

ภาคสอง ผู้ดีย่อมไม่ทำอุจาดลามก Tidy ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๑๑ ข้อ สรุปได้ดังนี้ ผู้ดีไม่แต่งตัวในที่แจ้ง ไม่หาเวรล้งปากหรือจุมูกหรือบัววนหากในที่ประชุมชนด้วยเสียงอันดัง อย่าหยิบของบริโภคให้ผู้อื่นด้วยมือตน ไม่กล่าวสิ่งโสโครกหรือความลับในที่ชุมนุม ผู้ดีย่อมรักษาความสะอาดเรียบร้อย

ภาคสาม ผู้ดีย่อมมีสัมมาคารวะ Polite ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๑๕ ข้อ สรุปได้ดังนี้ ผู้ดีย่อมมีสัมมาคารวะ เปิดหมวกเมื่อเข้าบ้านหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้น้อยเคารพผู้ใหญ่ก่อน ผู้ชายเคารพผู้หญิงก่อน ผู้ใดเคารพต้องเคารพตอบ อย่าทักบุนหรี คาบบุนหรี คาบกลอง หรือสูบบุนหรีให้ควนรมผู้อื่น ให้รู้จักกล่าวคำขอโทษหรือขอขอบคุณ เคารพเชื้อพัง ผู้ใหญ่และอ่อนหวานแก่ผู้น้อย

ภาคสี่ ผู้ดีย่อมมีกิริยาเป็นที่รัก Sociable ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๑๓ ข้อ สรุปได้ดังนี้ ผู้ดีย่อมมีอัธยาศัยดี รู้กาลเทศะ ไปบ้านผู้อื่นอย่านั่งนาน หรืออย่าให้แขกคอยนาน

อย่าจ้องดูนาฬิกา อย่ากระซิบกระซาบ หรือทำมันตึงต่อนหน้าแขก อย่าค่อนข้างผู้หญิง หรือตำหนิผู้อื่นในที่ชุมชน

ภาคห้า ผู้ดียอมเป็นผู้มีสง่า Respectable ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๘ ข้อ สรุปได้ดังนี้ ผู้ดียอมมีกิริยานั่ง เดิน ยืนอย่างผึ่งผายของอาจ พุดจาจะฉาน รู้จักงามรู้จักดี ความเป็นนักเลงอย่างไทยและฝรั่ง

ภาคหก ผู้ดียอมไม่เห็นแต่แก่ตัวถ่ายเดียว Unselfish ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๒๐ ข้อ สรุปได้ดังนี้ ผู้ดีไม่แย่งชิงสิ่งใด ต้องให้อีกาสผู้หญิงหรือผู้ใหญ่ก่อน เมื่อมีผู้ให้ ต้องรู้จักให้ตอบ ไม่นิ่งให้เขาจ่ายเงินแทน ไม่พูดแต่ธุระของตน ไม่สอเบาถามราคาส่งของที่มิผู้ให้ตน ไม่เกียจงานให้ผู้อื่นทำ ผู้ดียอมรู้คุณคน และไม่คิดริษยาผู้อื่น

ภาคเจ็ด ผู้ดียอมเป็นผู้ใจดี Kind-hearted ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๘ ข้อ สรุปได้ดังนี้ ผู้ดีมีจิตใจดี ช่วยเหลือผู้ได้รับอันตรายหรือทำผิดพลาด ไม่ซ้ำเติมให้ได้ாய ไม่ให้ร้ายผู้อื่น ไม่อาฆาตจองเวร มีใจโอบอ้อมอารี

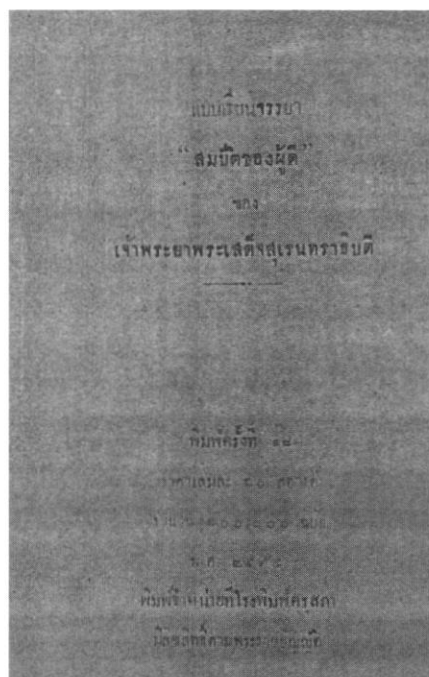
ภาคแปด ผู้ดียอมปฏิบัติงานดี Orderly ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๑๓ ข้อ สรุปได้ดังนี้ ผู้ดียอมมีระเบียบแบบแผนในการทำงาน ไม่ทำงานเอาหน้า พุดจน่าเชื่อถือ รักษาเวลา ไม่เกียจคร้าน ทำงานจริงจัง ไม่กลัวลำบากและยอมรับในสิ่งที่กระทำผิด

ภาคเก้า ผู้ดียอมไม่ประพฤติชั่ว Good-character ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๑๑ ข้อ สรุปได้ดังนี้ ผู้ดีไม่เป็นคนพาล ไม่เสพของมีนเมา และมั่วสุมอบายมุข ไม่เอาของผู้อื่นมาเป็นของตนโดยไม่ได้รับอนุญาต ไม่พึงใจในหญิงที่มีเจ้าของ ไม่พุดจายุ่งสอพลอ ไม่คิดทำลายผู้อื่นเพื่อประโยชน์ตน และผู้ดียอมรู้จักยังยั้งั้งใจ

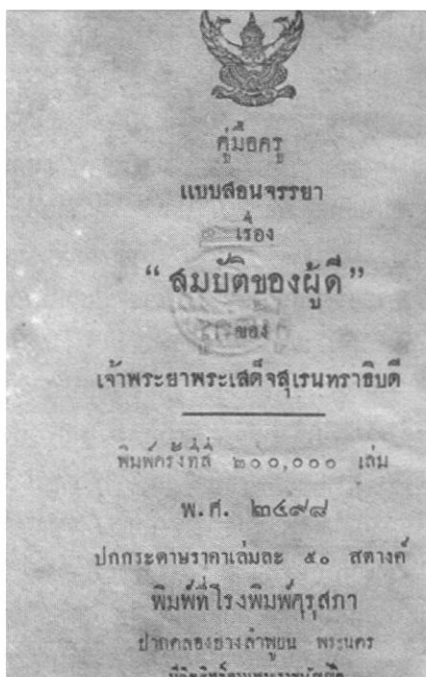
ภาคสิบ ผู้ดียอมสุจริตซื่อตรง Honest ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๒๔ ข้อ สรุปได้ดังนี้ ผู้ดียอมไม่ละลาบละล้วงเข้าบ้านผู้อื่นก่อนได้รับอนุญาต อย่าขอดูจดหมายหรือเอกสารหรือนั่งโต๊ะของผู้อื่น ไม่เข้าไปในวงสนทนาหรือแอบฟังแอบดู ควรหลีกหนีเมื่อเขาเจรจาความลับ ไม่ซอกแซกอยากรู้อยากเห็นเรื่องส่วนตัวผู้อื่น ไม่นำความลับของผู้อื่นไปเปิดเผย ผู้ดีไม่พุดกลับกลอก สบถ มุสา ผู้ดีต้องรู้คุณคน และเป็นคนเสมอต้นเสมอปลาย จนเป็นที่ไว้วางใจของผู้คน

เนื้อหาของหนังสือสมบัติของผู้ดีข้างต้น จะเห็นว่าพบแนวคิดทั้งของไทยและอย่างตะวันตกผสมผสานกันอย่างชัดเจน ดังนี้

แนวคิดของไทยที่ปรากฏในสมบัติของผู้ดีพบหลายประเด็น เช่น แนวคิดเรื่อง

ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๙๔

ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๙๘

การมีลัทธิมาคารวะ เช่น “ผู้น้อยต้องเคารพผู้ใหญ่” “อย่าติเตียนผู้เคารพ หรือที่เคารพของผู้อื่น” “เชื่อถ้อยฟังคำบิดา มารดา และอาจารย์” และ “นับถือเคารพผู้ใหญ่” แนวคิดเรื่องความกตัญญู เช่น “ถ้าเขาให้ของหรือเลี้ยงดูต้องตอบแทนเขา” “รู้คุณผู้อื่นที่ได้มีแล้วแก่ตน” “เมื่อผู้ใดได้แสดงคุณต่อตนอย่างใด ควรออกวาจาขอบคุณเขาเสมอ” แนวคิดเรื่องการมีมารยาทอย่างไทย เช่น “อย่ากรายศิริชะคน” “อย่าอาจเอื้อมในที่ต่ำสูง” และ “อย่าเสือกสี”^{*} กระทบกระทั่งกายบุคคล แนวคิดเรื่องการปฏิบัติตัวตามแนวหลักธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งกาย วาจา ใจ เช่น ทางกาย “อย่าเป็นคนพาลเที่ยวทำร้ายคน” “ยอมไม่พอใจจะพึงถือเอาสิ่งที่เจ้าของไม่ได้อนุญาตให้หรือยอมให้แลกเปลี่ยน” “ยอมไม่พอใจในหญิงที่มีเจ้าของหวงแหน” ทางวาจา เช่น “อย่ากล่าววาจาส่อเสียดยุยง” “อย่า

^{*} เขียนตามต้นฉบับ

เป็นคนสอพลอประจบประแจง” “อย่าพูดสับปลับกลับกลอกตลปตะแลง” และ “อย่าใช้คำสอพลอติดปาก” ทางใจ เช่น “มีความรักตนเอง” “ไม่ป้องกันผู้อื่น อย่าคิดทำลายผู้อื่นเพื่อประโยชน์ตน” “ไม่ริษยา” “ไม่หวังแต่พึ่งผู้อื่น” และ “อย่าแข่งชกให้ร้ายผู้อื่น” แนวคิดเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามีหลายประเด็น เช่น เรื่องการนำแนวคิดเกี่ยวกับอิทธิบาท ๔ มาใช้ในการทำงาน เช่น “มีมานะในการทำงาน” “ไม่เป็นผู้เกียจคร้าน” “ทำอะไรทำจริง” “ไม่ตั้งตนในที่ผิด” เรื่องความเมตตากรุณา เช่น “เมื่อเห็นเหตุร้ายหรืออันตรายจะมีแก่ผู้ใดควรรีบช่วย” “เอาใจช่วยคนเคราะห์ร้าย” “มีความเผื่อแผ่แก่ผู้อื่น ๆ” และ “ไม่มีใจอาฆาตจองเวร”

แนวคิดอย่างชาวตะวันตกที่ปรากฏในหนังสือสมบัติของผู้ดีซึ่งเป็นแนวคิดที่ไม่ปรากฏในสังคมและวัฒนธรรมไทยมาก่อน เช่น แนวคิดเรื่องการให้เกียรติสตรี เช่น “ผู้ชายต้องเคารพผู้หญิงก่อน” “อย่าพูดเปรี้ยวเปรยเคาะเคาะสตรีกลางประชุม” “อย่าพิกหาความสบายก่อนผู้ใหญ่หรือผู้หญิง” “อย่าข่มเหงผู้อ่อนกว่า เช่น เด็กหรือผู้หญิง” แนวคิดนี้เป็นมารยาทการเข้าสังคมของสุภาพบุรุษอังกฤษที่พึงต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัดแต่ไทยเป็นสังคมที่ยกย่องและให้เกียรติฝ่ายชาย

แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมการสวมหมวกเมื่อเข้าสังคม เช่น “เข้าชายคาบ้านต้องเปิดหมวก” “ต้องเปิดหมวกในที่เคารพ เช่น โบสถ์ วิหาร ไม่ว่าศาสนาใด” คนไทยไม่นิยมสวมหมวกเข้าสังคม นอกจากสวมขณะทำงาน ทำไร่ ทำนา เพื่อป้องกันแสงแดด ความร้อน และอันตราย

แนวคิดเรื่องการบริโภคและการสุบุนหรี เช่น “อย่าถูกต้องหรือหยิบยื่นของที่ผู้อื่นจะบริโภคด้วยมือตน” “อย่าทักบุนหรีหรือคาบุนหรี คาบกล้องหรือสุบให้คว้นไปรมผู้อื่น” แนวคิดทั้งสองเรื่องนี้เป็นมารยาทการเข้าสังคมของชาวตะวันตกที่คนไทยไม่ถือว่าเป็นเรื่องผิดมารยาท โดยเฉพาะเรื่องวัฒนธรรมการบริโภค คนไทยในอดีตใช้มือในการบริโภคอาหารที่เรียกว่า “เปิบ” อยู่แล้ว

แนวคิดเรื่องความเป็นส่วนตัว เช่น “อย่าปรารถนาดูจดหมายผู้อื่นที่เจ้าของไม่ประสงค์ให้ดู” “อย่าปรารถนาดูสมุดพกของผู้อื่น” “อย่าเที่ยวนั่งที่โต๊ะเขียนหนังสือของผู้อื่น” “อย่าเที่ยวเปิดดูหนังสือตามโต๊ะเขียนหนังสือของผู้อื่น” “ถ้าจะเข้าห้องเรียนผู้ใดเมื่อเจ้าของไม่รู้ตัวต้องเคาะประตูก่อน” “อย่าถามเขาถึงเงินเดือนเขา เมื่อตนไม่ได้มีหน้าที่เกี่ยวข้อง” “อย่าเที่ยวถามเขาว่านั่งเขียนหนังสืออะไร” แนวคิดนี้สะท้อนเรื่องการรับ

วัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาในสังคมไทยหลายเรื่องซึ่งไม่เคยปรากฏในสังคมไทยมาก่อน เช่น วัฒนธรรมการอ่านการเขียนหนังสือ การนั่งเขียนหนังสือบนโต๊ะ การเขียนจดหมาย การเขียนสมุดพก (น่าจะหมายถึงบันทึกประจำวัน) และการมีเงินเดือน เพราะไทยเพิ่งมีการจัดการศึกษาระบบโรงเรียนสำหรับประชาชนทั่วไป ทำให้ประชาชนอ่านออกเขียนได้ และสามารถหางานทำมีรายได้ประจำ

แนวคิดเรื่องการปฏิบัติตนและการมีมารยาทในสังคม เช่น “อย่าหาวเธอในที่ประชุมชน” “อย่าล้วงปากหรือจุมูกในที่ประชุมชน” “อย่าแต่งตัวในที่แจ้ง” “อย่าถามราคาของที่เขาหยิบยกให้แก่ตน” “อย่าละลาบละล้งเข้าห้องเรือนแขกก่อนเจ้าของบ้านเขาเชิญ” “อย่าแลลอดสอดสายโดยฟังเล็งในห้องเรือนแขกซึ่งตนไม่ได้นั่งอยู่” “อย่าสอดสวนวาทา”^{*} “อย่าพูดกระโชกกระชากและพูดด้วยเสียงอันดังเหลือเกิน”

แนวคิดเรื่องการวางตัวให้สง่างาม แนวคิดนี้นับเป็นคุณสมบัติสำคัญอีกประการหนึ่งของผู้ดีหรือสุภาพบุรุษ เช่น “ให้มีกิริยาอันผึ่งผายไม่ขมข่อ” “มีความองอาจกล้าหาญ ใจกล้า” “ให้มีกิริยาอันองอาจไม่ หยุต ๆ ยั้ง ๆ งก ๆ เงิ่น ๆ” “จะยืนนั่งให้อยู่ในลำดับอันสมควรของตน ไม่แอบหลังคนหรือหลีกเข้ามุม” และ “มีความเป็นนักเลงอย่างไทยและฝรั่ง”

สมบัติของผู้ดีข้างต้น จะเห็นว่าท่านได้นำแนวคิดของผู้ดีอังกฤษมาผสมผสานใช้กับสังคมและวัฒนธรรมไทยได้อย่างเหมาะสมกลมกลืนดังสมบัติของผู้ดีภาคหัว ผู้ดียอมเป็นผู้ส่งฯ ข้อ ๔ ที่ว่า “(๔) มีความเป็นนักเลงอย่างไทยและฝรั่ง”

หนังสือสมบัติของผู้ดีสำนวนที่สอง (พ.ศ. ๒๔๕๕) แตกต่างกับฉบับสำนวนแรก (พ.ศ. ๒๔๔๔) ทั้งจำนวนข้อ เนื้อหารายละเอียด และสำนวนภาษา หนังสือสมบัติของผู้ดีสำนวนที่สองนี้แม้จะมีจำนวน ๑๐ ภาคเหมือนกัน แต่ข้อย่อยของคุณสมบัติในแต่ละภาคมีจำนวนแตกต่างกันและจัดลำดับสลับกัน สำนวนแรก มีคุณสมบัติของผู้ดีจำนวนทั้งหมด ๑๓๖ ข้อ ส่วนอีกสำนวน มีคุณสมบัติของผู้ดีจำนวนทั้งหมด ๑๘๒ ข้อ แตกต่างกันถึง ๔๖ ข้อ นั่นคือมีความแตกต่างกันด้านเนื้อหา เช่น ไม่พบคุณสมบัติของผู้ดีต่อไปนี้ในสำนวนแรก “ยอมไม่สงของให้ผู้อื่นด้วยกิริยาอันเลือกไสผลักโยน” “ยอมไม่ลุ่มนั่งเดินเหินให้พรวดพรวดโดนผู้คนหรือสิ่งของแตกเสีย” “ยอมไม่เอาเครื่องใช้ของตน เช่น ช้อน ส้อม

* เขียนตามต้นฉบับ

“ไปล้างตักสิ่งบริโศกซึ่งเป็นของกลาง” และ “อย่ามโนละเลยที่จะตอบจดหมาย” เป็นต้น ส่วนหนึ่งที่สองนี้มีการอธิบายให้ชัดเจนขึ้นและใช้คำที่ทันสมัยและเข้าใจง่ายขึ้น เช่น ส่วนแรกใช้ว่า “อย่าล้างปากหรือจุ่มก้นในที่ประชุมชน” “อย่าเสือกสีกระທပကທးທံທးທးທးທး” และ “ให้มีกิริยาอันผึ่งผายไม่ขอมข่อ” ส่วนที่สองได้แก้ไขเป็นดังนี้ “อย่ามโนจุ่ม คั่วก ล้าง แคะ แกะ เกาในร่างกายในที่ประชุมชน” “อย่ามโนเสียดสีกระທပကທးທံທးທးທးທး” และ “อย่ามโนกิริยาอันผึ่งผายของอาจ” ตามลำดับ

หนังสือสมบัติของผู้ดีที่สำนวนที่สองนี้ กระทรวงศึกษาธิการได้นำมาเป็นแบบเรียนเท่าที่ปรากฏหลักฐานพบว่า พ.ศ. ๒๔๙๔ ได้นำหนังสือนี้มาเป็นแบบเรียนสอนจรรยาในระดับประถมศึกษาชั้นปีที่ ๓-๔ และมีมัธยมศึกษาชั้นปีที่ ๑-๓ หลังจากนั้นกระทรวงศึกษาธิการได้ใช้หนังสือนี้เป็นหนังสืออ่านเพิ่มเติมในหลักสูตรประถมศึกษาชั้นปีที่ ๑-๖ นับตั้งแต่หลักสูตรพุทธศักราช ๒๕๐๓ จนถึงปัจจุบันคือหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช ๒๕๕๑

ตัวอย่างหนังสือสมบัติของผู้ดีที่พิมพ์จำหน่ายในยุคปัจจุบัน

หนังสือสมบัติของผู้ดีเป็นหนังสืออ่านจริยธรรมมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๔ จนถึงยุคปัจจุบันนับได้ ๑๑๕ ปี (นับถึง พ.ศ. ๒๕๕๙) เป็นหนังสือที่กระทรวงศึกษาได้นำมาใช้เป็นหนังสืออ่านในโรงเรียนที่ยาวนานที่สุด ปัจจุบันยังสามารถนำมาใช้อบรมมารยาทในสังคมไทยให้แก่เยาวชนได้อย่างไม่พินสมัยนัก

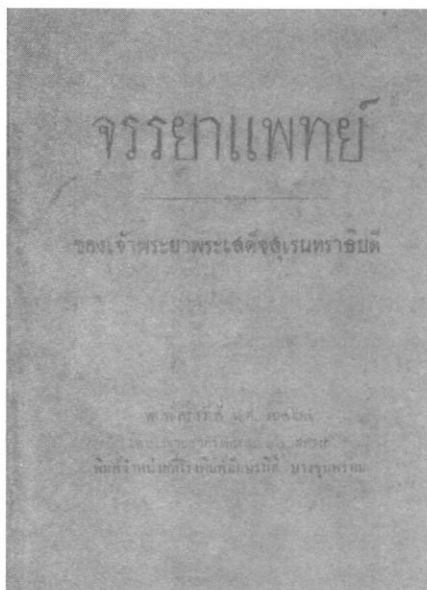
จรรยาแพทย์ : หนังสือสอนนักเรียนแพทย์ให้มีจริยธรรมอย่างอุกฤษฏ์

หนังสือจรรยาแพทย์นี้ เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ได้เรียบเรียงขึ้นเมื่อ ร.ศ. ๑๒๖-๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑-๒๔๕๒) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ผู้บังคับบัญชาชั้นสูงของโรงเรียนราชแพทยาลัยอันเป็นแผนกหนึ่งของโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งต่อมาคือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นหนังสือรวมคำสอนศีลธรรมจรรยาที่ท่านได้บรรยายแก่นักเรียนแพทย์ตั้งแต่วันเสาร์ที่ ๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๖ ถึงวันเสาร์ที่ ๒๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗ รวม ๑๔ ครั้ง ต่อมาท่านได้นำคำบรรยายมาปรับปรุงและพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ. ๒๔๕๒

จรรยาแพทย์เป็นคำบรรยายที่ท่านมุ่งอบรมศีลธรรมจรรยาแก่นักเรียนแพทย์ให้ประพฤติตนเป็นคนดีตั้งแต่เริ่มศึกษาวิชาแพทย์จนกระทั่งประกอบอาชีพเป็นแพทย์ ทั้งยังให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับคนในสังคมได้อย่างเป็นสุข และประกอบอาชีพเลี้ยงตนเลี้ยงครอบครัว ดำรงวงศ์ตระกูลให้ก้าวหน้ามั่นคง โดยได้นำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาเป็นแนวทางในการสอน เพราะเห็นว่าเรื่องจรรยาเป็นเรื่องสำคัญยิ่งกว่าอย่างอื่น

เนื้อหาในหนังสือจรรยาแพทย์แบ่งเป็น ๓ ตอน คือ ตอนที่ ๑ กล่าวถึงสาเหตุที่ต้องสอนธรรมะให้นักเรียนแพทย์ทั้ง ๆ ที่ได้เรียนมาโดยตลอด ตอนที่ ๒ กล่าวถึงธรรมะที่แพทย์ควรทราบโดยเฉพาะ ตอนที่ ๓ กล่าวถึงธรรมะสำหรับคนทั่วไปรวมทั้งนักเรียนแพทย์

ตอนที่ ๑ ผู้เขียนได้อธิบายเหตุที่ต้องสอนจรรยาให้นักเรียนแพทย์อีกว่า ทุกคนต้องมีธรรมะเป็นหลักยึดเหนี่ยวตลอดเวลา เพราะธรรมะช่วยให้คนประพฤติแต่ประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น และธรรมะจะรักษาผู้ประพฤติธรรมให้เกิดสุขและประสบความสำเร็จ อีกทั้งการศึกษาวិชาความรู้กับเรื่องธรรมะไม่ใช่เรื่องเดียวกัน แม้จะทำให้สามารถ

จรรยาแพทย์ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๖ พ.ศ. ๒๔๖๔

จรรยาแพทย์และสมบัติของผู้ดีฉบับปัจจุบัน

ทำงานหาเลี้ยงชีพได้ แต่ถ้าไม่มีธรรมะแล้ว อาจนำวิชาความรู้ไปใช้ในทางที่ผิด ดังข้อความว่า วิชาเป็นความรู้ที่จะพาให้ผู้รู้มีความสามารถทำงานต่าง ๆ ได้ตามความรู้ ประดุจเครื่องมือสำหรับใช้ ธรรมเป็นเครื่องพาให้ผู้รู้วิชาประกอบจรรยา คือ วิชาที่รู้โดยควรโดยชอบไม่ให้พาเอาวิชาไปใช้ที่ผิด หรือเอาความรู้ที่มีไปกดจมให้ศูนย์เสียเปล่า วิชากับจรรยาจึงเป็นสิ่งที่ต้องเรียน ต้องรู้ด้วยกันทั้ง ๒ อย่าง จะเรียนแต่วิชา ถึงจะมีความรอบรู้วิเศษปานใด แต่ถ้าจรรยาไม่ดี คือ ไม่มีธรรมเป็นหลักเครื่องยึดถือให้ประพฤติเป็นไปโดยควรโดยชอบแล้ว วิชาความรู้ที่ได้เล่าเรียนเสียเวลามาช้านานเท่าใดก็ไม่เป็นประโยชน์ บางทีอาจให้โทษได้ยิ่งกว่าไม่รู้วิชา... เปรียบประดุจคนพาลเที่ยวทำร้ายเขา ถ้ามีแต่มือเปล่าไปชกต่อยก็จะพอบำนา ถ้าหากมีมีด ขวาน ปืน ดาบ ซึ่งเป็นเครื่องมือเป็นอาวุธไปทำร้ายเขา ผลร้ายนั้นก็จะเร็วแรงยิ่งกว่าทำด้วยมือเปล่าอยู่เป็นธรรมดา

(พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ๒๕๐๔ : ๕-๖)

ธรรมทั่วไปนั้นหมายความว่า บรรดาธรรมซึ่งเป็นของกลางสำหรับคนทั่วไป ซึ่งครูสอนอยู่ในจรรยาชั้นสามัญศึกษา คือเป็นต้นว่าความสัตย์ ความสามัคคี ความเที่ยงตรง เหล่านี้ ไม่ว่าคนใดและเป็นคนชนิดใด และจะทำการงานสิ่งใดก็ต้องใช้รักษาทั้งสิ้น เช่นนี้ชั้นหนึ่ง อีกชั้นหนึ่งที่จะเรียกว่า ธรรมเฉพาะ หมายความว่าธรรมข้อใดซึ่งเป็นจรรยาเฉพาะคนหนึ่ง หรือจำพวกหนึ่ง จะต้องรักษาให้ยิ่งยวดกวอดขันเป็นอุกฤษฏ์ โดยเฉพาะบุคคลหรือจำพวกชนิดนั้น ๆ ตัวอย่างเช่นกับว่า ทหารจะต้องมีความกล้าหาญเป็นธรรมอย่างอุกฤษฏ์... ครูจะต้องมีความพยายามพร่ำสอนเป็นธรรมอันอุกฤษฏ์ ความเบื่อหน่ายขาดความพยายามพร่ำสอนถ้ามีในครูก็จะเป็นครูที่เหมาะสมไม่ได้ แพทย์จะต้องมีความกรุณาที่จะพยายามช่วยชีวิตมนุษย์เป็นธรรมอย่างอุกฤษฏ์ ถ้าแพทย์เป็นผู้มั่งง่ายหรือเห็นแต่แก่ประโยชน์อื่นขาดความกรุณาที่จะช่วยชีวิตมนุษย์ ก็จะเป็นแพทย์ที่ควรนับถือไม่ได้

(พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ๒๕๐๔ : ๖-๗)

นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงข้อธรรมะเบื้องต้นที่ทุกคนควรมี คือ สัตตสัทธรรม ได้แก่ ศรัทธา คือ ความเชื่อถือ หิริ คือ ความอายต่อความผิด โอตปปะ คือความเกรงกลัวต่อความผิด พานุสัจจะ คือความรู้ที่ได้ศึกษามาก วิริยะ คือความเพียร สติ คือความยังคิด และปัญญา คือความรู้แจ้ง

ตอนที่ ๒ เป็นข้อธรรมะเฉพาะสำหรับนักเรียนแพทย์ที่ต้องประพฤติให้มากกว่าผู้อื่นเพราะวิชาแพทย์เป็นวิชาที่เรียนยาก ประการแรกต้องมี คือ อิทธิบาท ๔ ซึ่งเป็นธรรมะที่ทำให้การศึกษาและการงานประสบความสำเร็จ และวุฒิธรรม ๔ ซึ่งเป็นธรรมะที่ทำให้ปัญญาออกมา แม้จบหลักสูตรก็ต้องทำให้ชำนาญมากขึ้น คือ รักใคร่ในวิชานั้น ศึกษาวิชานั้น ตรวจตราคิดค้นให้ดีขึ้น และประพฤติตามในทางที่ถูกที่ดี นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงคุณลักษณะของผู้ที่เหมาะสมจะเป็นแพทย์ คือ ความกล้าหาญไม่สยดสยอง* มีใจมั่นคง ไม่ประหม่าตื่นเต้น และอดทนต่อความเหนื่อยยาก และได้กล่าวถึงคุณธรรมที่นักเรียนแพทย์พึงมีอีก ๔ ประการ เพราะวิชาแพทย์เป็นเรื่องลึกซึ้ง ละเอียด จึงต้องอาศัย

* เขียนตามต้นฉบับ

คุณธรรมเหล่านี้ คือ ธรรมะที่จะช่วยให้เป็นผู้มีวิชาดี (ความพินิจพิจารณา ความถี่ถ้วน ความพยายาม และความหมั่น) ธรรมะที่จะทำให้เป็นผู้มีเมตตา (ความประพฤติดี กิริยาสุภาพ วาจาอ่อนหวาน และใจสุจริต) ธรรมะที่ทำให้เป็นคนใจดี (เมตตา กรุณา อ่อนเพ้อ และเอาใจใส่) และธรรมะที่จะทำให้เป็นคนเที่ยงธรรม (ไม่ลำเอียงเพราะรัก เพราะโกรธ เพราะกลัว และเพราะหลงผิด)

ตอนที่ ๓ กล่าวถึง ธรรมะทั่วไปที่ทุกคนรวมทั้งแพทย์ควรรู้ และควรนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตให้ราบรื่น เช่น โลกธรรม ๘ คือเหตุแห่งความพอใจและไม่พอใจ กุศลมูล ๓ อกุศลมูล ๓ คือรากเหง้าของความดีความชั่ว อุปกิเลส ๑๖ คือเหตุชวนให้เศร้าหมอง พรหมวิหาร ๔ คือธรรมแห่งผู้เป็นใหญ่ และทศ ๖ คือการปฏิบัติแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องในชีวิตและสังคม เป็นต้น

หนังสือเรื่องนี้ แม้ผู้เขียนจะนำหลักธรรมมาสอดแทรกประกอบการอบรมจรรยาตลอดเรื่อง แต่ก็มีการเขียนที่น่าสนใจ น่าติดตามอ่าน เพราะผู้เขียนบรรยายจรรยาแพทย์ โดยแทรกหลักธรรมได้อย่างแยบคายเป็นลำดับ เริ่มด้วยการอธิบายความหมายของข้อธรรมะที่กล่าวถึง แล้วอธิบายขยายความ ชี้แจงแสดงผลให้เข้าใจได้ด้วยถ้อยคำที่ง่ายแต่มิฉาบฉวย ทำให้เข้าใจข้อธรรมะและนำไปปฏิบัติได้ไม่ยาก จากนั้นจึงสรุปให้ประจักษ์ชัดอีกครั้ง โดยแทรกตัวอย่างเหตุการณ์ในชีวิตประจำวัน พุทธภาษิต โคลงสุภาษิต สำนวนไทย โคลงโลกนิติ และความเปรียบ ดังตัวอย่างการอธิบายสัตตสัทธิธรรมเรื่องปัญญา

(๗) ปัญญา แปลว่า ความรู้ประจักษ์
ความเข้าใจชัด ความฉลาด ความที่จะให้เห็นผิด
ชอบ ชั่วดี บาปบุญ คุณโทษ แห่งกิจการ ไต ๆ
ทั้งปวง ก็ย่อมเกิดด้วยปัญญา สิ่งที่พบปะแล
เห็นด้วยตาโดยปรกติ ย่อมเป็นของเคลือบคลุม
และแต่งย่อมอยู่โดยมาก แต่ที่จะให้เห็นความแท้
ความจริงของสิ่งทั้งปวงนั้น ย่อมจะเห็นได้เพราะ
ความดำริตรองด้วยปัญญา บรรดาความรู้ที่จะ
เล่าเรียนทั้งหลาย ก็มีที่คิดด้วยปัญญาเป็นสูงสุด
ศึกษาวิธีในทางพระศาสนามีเป็น ๓ ชั้น ชั้นต้นให้

อธิบายความหมายของข้อ
ธรรมะเรื่องปัญญา

อธิบายขยายความและชี้แจง
แสดงผลให้เข้าใจคำว่า

สำรวม กาย วาจา คือศีล ชั้นกลางให้สำรวมใจ คือสมาธิ ชั้นสูงสุดก็ให้คิด คือ ปัญญา เรียกว่า ไตรสิกขา การศึกษาของโลกก็มีปัญญาเป็นสูงสุด ดุจกัน ชั้นต้นเป็นการเรียนจำ เช่นกับวิชาแพทย์ ก็เรียนให้รู้ตามตำรับตำรา ชั้นที่สองเป็นการเรียน ทำ คือฝึกหัดทำให้เป็นตามที่ได้เรียน เป็นต้นว่า วิชาแพทย์ ก็ฝึกหัดการที่ทำได้ด้วยมือ มีพยาบาล และเยียวยาเป็นต้น ชั้นสูงสุดเป็นการเรียนคิด คือ เป็นต้นว่าวิชาแพทย์ที่จะเป็นแพทย์ดีก็เพราะปัญญา ที่ตรวจไข้ถูก คิดประกอบยาถูกแก่โรคจึงจะเยียวยา รักษาได้ดีและได้เป็นแพทย์มีชื่อเสียง ปัญญานับว่าเป็นอย่างสูงสุดในการเรียนความรู้ทั้งหลายและ ปัญญาท่านเปรียบว่าเป็นแสงสว่างที่สุดในโลก แม้พระอาทิตย์ก็สู้ไม่ได้ ด้วยเหตุว่าพระอาทิตย์ ส่องแสงสว่างได้แต่ในที่ที่เปิดเผย ไม่สามารถที่จะ ส่องให้สว่างเข้าไปในถ้ำในเหวอันลึกซึ้งได้ ส่วน ปัญญานั้นเป็นแสงสว่างอันอาจสอดส่องเข้าไปได้ ไม่ว่าในที่กำบังลึกลับประการใด ปัญญาเป็นธรรม ที่ให้แลเห็นธรรมอื่น จึงมีลักษณะประดุจว่าเป็นที่ เกิดของธรรมอื่น มีพระพุทธภาษิตอยู่ว่า ปัญญา นรานํ รตนํ แปลความว่า ปัญญาเป็นรัตนของ นรชน ปัญญาจึงเป็นธรรมอันสำคัญด้วยประการ ฉะนี้

(จรรยาแพทย์ ๒๕๐๔ : ๑๕)

ปัญญา ทั้งในทางพระพุทธ ศาสนาและในทางโลกที่ นักเรียนแพทย์สามารถนำไป เป็นแนวทางในการปฏิบัติได้ จริง

ชี้ให้เห็นความสำคัญของข้อ ธรรมะเรื่องปัญญา โดยใช้การ เปรียบเทียบแบบอุปมา ทำให้ เข้าใจความหมายและความ สำคัญของคำว่าปัญญาได้ อย่างถ่องแท้

ส่วนสุดท้ายเป็นการสรุปเรื่อง ด้วยพระพุทธภาษิต เพื่อให้ เห็นความสำคัญของข้อธรรมะ อีกครั้ง

กลวิธีการนำเสนอของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ในการเขียนหนังสือจรรยาแพทย์ที่ โดดเด่นที่สุดอันทำให้เข้าใจข้อธรรมะได้อย่างลึกซึ้งมากขึ้น ก็คือ การใช้ความเปรียบเทียบ อุปมา ดังตัวอย่าง

(ก) เรื่องนิรโรค ๕ ผู้แต่งได้เปรียบเทียบหน้าที่ของจิตในกายคนว่าเหมือนนายเรือซึ่งเป็นผู้บังคับการเรือ ดังความว่า

คนเรา ถ้าจะว่าถึงอวัยวะร่างกาย มีจิตเป็นสิ่งสำคัญกว่าสิ่งอื่น หน้าที่ของจิตเป็นหน้าที่สำหรับสั่งอวัยวะทั้งหลายให้ทำการ เปรียบเหมือนในเรือกำปั่น หน้าที่จะสั่งการงานทั้งหลายย่อมอยู่กะนายเรือ ถ้านายเรือบังคับผิด การงานก็ย่อมจะผิด ถ้านายเรือบังคับการถูกต้อง การงานก็จะ เป็นไปโดยเรียบร้อย ถ้านายเรือเคลิบเคลิ้มหลงไหลไปประการใด อันตราย ก็อาจมีแก่เรือได้ต่าง ๆ ฝ่ายคนเรานั้นแล้ว จะทำการดีหรือชั่วก็เพราะดวง จิต จิตจะบังคับให้ทำดีก็ต้องทำดี ให้ทำชั่วก็ต้องทำชั่ว

(พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ๒๕๐๔ : ๗๘-๗๙)

(ข) เรื่องวิจิกิจจา (ความลึกลับใจ) ผู้แต่งเปรียบเทียบดวงจิตที่ครอบงำด้วยวิจิกิจจา เหมือนน้ำขุ่นเป็นตมที่อยู่ในความมืดว่าย่อมไม่ทำให้เห็นเงาของตนได้ ดังความว่า

ความลึกลับใจนี้ลักษณะ ๑ ท่านเรียกว่า วิจิกิจจา ลักษณะอย่างนี้ ถ้าเข้าปกคลุมครอบงำดวงจิตผู้ใด ก็ทำให้ดวงจิตผู้นั้นวนเวียนมีแต่จวน สนเทห์ จะทำอะไรก็ไม่ตกลงปลงใจว่าอย่างนั้นดีหรืออย่างนี้ดี หวนไป หวนมา ประเดี๋ยวจะทำประเดี๋ยวไม่ทำ ไม่แน่นอนแตกหักลงไปได้ว่าจะทำ อย่างนั้นหรือจะทำอย่างนี้ เป็นเครื่องกั้นทางที่จะไม่ให้การงานสำเร็จเด็ดขาด ท่านเปรียบเหมือนกับน้ำที่ขุ่นเป็นตมอยู่ในที่มืด ย่อมไม่ใสสว่างที่จะให้เรา แลเห็นเงาได้

(พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ๒๕๐๔ : ๘๒)

(ค) เรื่องธรรมะเป็นเครื่องรักษาความประพฤติให้เที่ยงตรง ผู้แต่งเปรียบผู้ไม่มี ธรรมะกับปูย่นและกาบปลี และเปรียบผู้มีธรรมะกับนกและเรือ ดังความว่า

ผู้ปราศจากธรรมเปรียบเหมือนปูย่นที่ปลิวอยู่บนอากาศ สุดแล้ว แต่จะพัดไปข้างไหน กระทบอะไรเข้าก็ติดอยู่ เมื่อหลุดจากนั้นแล้ว ลมพัด พาไปข้างไหน ก็ปลิวต่อไปอีก ผู้มีธรรมเปรียบเหมือนนกที่มีปีกและหาง ปีกและหางอาจพาตัวไปที่โน่นที่นี้ได้ตามประสงค์ หรืออีกอย่างหนึ่งผู้

ปราศจากกรรมเปรียบเหมือนกาปลิ้นลอยอยู่ในน้ำ สุดแล้วแต่น้ำจะไหลขึ้นก็ลอยขึ้น น้ำจะไหลลงก็ลอยลง ถ้าไปพะพานอะไรเข้าก็ติดอยู่ หลุดจากนั้นก็ลอยไปใหม่ ผู้มีธรรมเปรียบเหมือนเรือ อาจข้ามปากหรือขึ้นน้ำล่องน้ำได้ตามความประสงค์ ด้วยกำลังแจวพายและหางเสือที่ถือท้าย

(พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ๒๕๐๔ : ๓)

(ง) เรื่องประโยชน์ของการสอนขึ้นอยู่กับผู้เรียน ผู้แต่งเปรียบผู้ที่ตั้งใจเรียนกับภาษาที่หยางรับน้ำฝนและเปรียบผู้ที่ไม่ตั้งใจเรียนกับภาษาที่คว่ำซึ่งรับน้ำฝนไม่ได้ ดังความว่า

การสอนทั้งหลายจะเป็นประโยชน์แก่ผู้เรียนก็เพราะเหตุที่ผู้เรียนรับคำสอน ถ้าผู้เรียนไม่รับคำสอน การสอนนั้น ๆ ก็จะเป็นประโยชน์แก่ผู้เรียนไม่ เปรียบประดุจภาษาคนที่คว่ำกับภาษาที่หยางอยู่ จะรับรองน้ำฝนไว้ได้ฉันใด การสอนก็ฉันนั้น ยังฝ่ายภาษาที่หยางนั้นเล่าก็ต่างกัน ภาษาที่มีหัวเป็นต้น บางใบก็มีเนื้อแน่นสนิทดี บางใบก็ซึม บางใบก็ทะลุรั่ว ภาษาที่นั้น จะเป็นประโยชน์ที่จะรับรองน้ำฝนได้มากน้อยต่างกันฉันใด ผู้ศึกษาเล่าเรียนก็ต่างกันด้วยความสามารถที่จะทรงจำคำสอน และสติปัญญาที่จะเข้าใจคำสอนได้มากและน้อยฉันนั้น แต่ผู้สอนนั้นโดยปกติย่อมมีเมตตาจิตที่จะหว่านโปรยคำสอนให้เป็นสาธารณประโยชน์ทั่วหน้าอยู่เป็นธรรมดา เหมือนดั่งน้ำฝนซึ่งมีปกติที่จะตกทั่วไป แต่ฝ่ายที่จะเป็นประโยชน์ได้มากน้อยเพียงใดนั้นก็แล้วแต่ภาษาที่จะเป็นเครื่องรับรองนั้น

(พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ๒๕๐๔ : ๑๓๔-๑๓๕)

คุณค่าของหนังสือจรรยาแพทย์นั้น มิใช่หลักธรรมะในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏเป็นจำนวนมาก ในคำสอนนักเรียนแพทย์เท่านั้น แต่แนวคิดคติคำสอนของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีที่สอดแทรกอยู่ตลอดเรื่อง ก็มีคุณค่าให้นักเรียนแพทย์ได้นำไปเป็นคติเตือนใจในการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิตได้อย่างแท้จริง ดังตัวอย่างจากตอนที่ ๒ ซึ่งเป็นธรรมะเฉพาะสำหรับนักเรียนแพทย์ ผู้เขียนได้ให้ข้อคิดแก่นักเรียนแพทย์ก่อนกล่าวถึงธรรมะเฉพาะสำหรับนักเรียนแพทย์ เพื่อให้เห็นว่าแพทย์นั้นมีหน้าที่อันสำคัญยิ่ง

ต่อสังคม จึงต้องค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมให้ชำนาญยิ่ง ๆ ขึ้นไปโดยไม่ถอยต่ำ ดังความว่า

ผู้ที่เรียนวิชาแพทย์ เมื่อเรียนจบหลักสูตรของโรงเรียนแล้วก็จำเป็นต้องเอาใจใส่ฝึกหัดทำการให้ชำนาญมาก และในอาการที่ทำก็ย่อมจะต้องทำตนอย่าให้เป็นคนอวดรู้ หรือเชื่อความรู้ว่าถูกแล้วดีแล้ว ไม่มีพลาตผิด ที่แท้ธรรมชาติการทั้งหลายจะว่าอะไรเป็นของยืนยงคงที่พอเพียงเป็นที่สุดท้ายย่อมไม่ได้ การทุกอย่างย่อมจะมีใหม่และแปลกเปลี่ยนกว่าเคยพบเห็นเกิดขึ้น สมัยใดสมัยหนึ่งเป็นปกติ ถ้าใครไม่เอาใจใส่ตรวจตราคิดค้นอยู่เนื่อง ๆ แล้ว ความรู้ของตนที่มีอยู่ก็ไม่งอกตาม การที่ทำก็อาจจะผิดพลาด และถึงที่อัปจนไม่สามารถจะให้การงานของตนสำเร็จประโยชน์ตลอดไปได้ เหมือนดังวิชาแพทย์นี้

(พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ๒๕๐๔ : ๓๑)

นอกจากนี้ยังได้เสนอแง่คิดเพื่อย้ำความสำคัญของวิชาแพทย์ว่าเป็นวิชาที่มี “ราคาคุณ” เพื่อให้นักเรียนแพทย์ภาคภูมิใจในวิชาชีพของตน ดังความว่า

นักเรียนทั้งหลายจงรู้สึกเกิดว่าวิชาแพทย์ที่เรียนอยู่นี้เป็นวิชาสำคัญ อันมีราคาคุณมิใช่น้อย เป็นสิ่งจำเป็นของบ้านเมืองยิ่งกว่าวิชาอื่น ๆ ตั้งแต่โบราณสืบมาก็นับถือว่ามีค่าเป็นครูบาอาจารย์ ผู้เป็นแพทย์ และขุนศาล ตุลาการย่อมเป็นผู้ทรงความรู้วิชาสูงและเป็นที่เคารพนับถือแห่งคนทั้งปวง เป็นจำพวกที่ให้ความดีความสุขและช่วยทุกชีวิตของคนทั้งหลาย เป็นวิชาที่เป็นคุณประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไปเป็นอันมาก เมื่อรู้เช่นนี้ นักเรียนทั้งหลายเหล่านี้ควรจะรู้สึกอับใจว่าตนได้เลือกการศึกษามาแล้วเรียนถูกที่สำคัญ และทุนรอนที่ได้พยายามเล่าเรียนมากก็เป็นของมีราคาแพง จงมีความทะยานใจที่จะให้ตนเป็นผู้รอบรู้ และชำนาญในวิชาแพทย์นี้ให้เป็นผู้รู้จริงชำนาญจริง และตั้งตัวได้ดีด้วยวิชาแพทย์นี้จึงได้

(พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ๒๕๐๔ : ๔๕)

ก่อนจบคำบรรยาย ผู้เขียนได้สรุปข้อคิดทั้งท้ายให้นักเรียนแพทย์นำไปขบคิด คือเรื่องความใจเร็วของนักเรียนแพทย์ที่เพิ่งจบคิดแต่ที่จะทำงานตั้งตัวให้ไฉไลรวดเร็วทันใจ

อยากได้นางดี เงินเดือนดี โดยไม่รู้จักประมาณความรู้และสติปัญญาของตน ผู้เขียนได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ดังนี้

ข้อสำคัญที่สุดของการตั้งตัวนั้นอยู่กับทุน คือ ความรู้ สติปัญญา ความสามารถของตน ขอให้ตรวจดูทุนก่อน อย่าเอาแต่แลขึ้นไปข้างเบื้องสูง และแลออกไปจากตนถ่ายเดียวเหมือนกับฝันเห็นว่าจะได้เช่นนั้น อย่างนี้ ต้องแลดูตนและดูต่ำ เมื่อจะก้าวหน้านั้นจงมาก... การที่จะตั้งตัวและรักษาตัวให้เจริญนั้น ย่อมต้องคิดอย่างนี้คือ ให้ดำเนินทางตั้งหลักตั้งฐานเสียก่อน แล้วหมั่นตรวจตราคอยต่อเสริมให้สมทรงอยู่เสมอ อย่าเป็นคนใจเร็วด่วนได้

(พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ๒๕๐๔ : ๑๔๐-๑๔๒)

หนังสือจรรยาแพทย์นี้ แม้จะเป็นคำสอนนักเรียนแพทย์ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีเมื่อกว่า ๑๐๗ ปี (นับถึง พ.ศ. ๒๕๕๙) แล้วก็ตาม แต่เนื้อหา หลักธรรม และแนวคิด ก็ยังคงทันสมัย เหมาะแก่สังคมทุกยุคทุกสมัย ถ้าปัจจุบันจะนำจรรยาแพทย์นี้กลับมาสอนนักเรียนแพทย์และเยาวชนทั่วไปก็น่าจะเหมาะสมเป็นอย่างยิ่ง

พลเมืองดี : หนังสือสอนอ่านให้ความรู้คู่จริยธรรม

พลเมืองดีเป็นหนังสือสอนอ่านชั้นประถมศึกษาที่เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีแต่งขึ้นเมื่อครั้งเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อ ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๕) ในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือนี้แต่งขึ้นในช่วงปฏิรูปการศึกษา จึงนับเป็นหนังสือที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง เพราะทำให้เด็กไทยมีความรู้รอบตัวเพื่อเตรียมพร้อมรับวิทยาการสมัยใหม่จากตะวันตก

พลเมืองดีเป็นหนังสือสอนให้เยาวชนไทยเป็นพลเมืองดี มีความรู้เกี่ยวกับประเทศไทยซึ่งขณะนั้นวัฒนธรรมตะวันตกกำลังหลั่งไหลเข้ามาอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งให้ความรู้เรื่องโลกสมัยใหม่ โดยเริ่มให้เข้าใจระบบการปกครองบ้านเมือง ให้รู้จักสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองที่มีต่อชาติ ให้รู้จักประเทศเพื่อนบ้านและโลกวิทยาศาสตร์ ตลอดจนประวัติศาสตร์ไทย ขนบธรรมเนียมประเพณี โบราณสถานและศิลปะอันงดงามของไทย

ให้เข้าใจระบบการศึกษา หลักเศรษฐศาสตร์ และการประกอบอาชีพ รวมทั้งได้กล่าวถึง พลเมืองที่ดีต้องมีมารยาทงามและต้องประพฤติตนตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

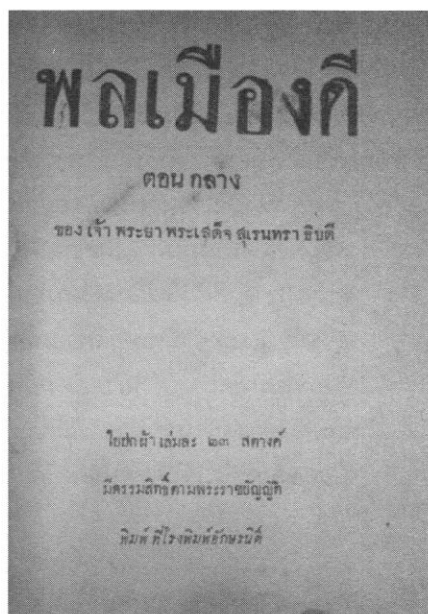
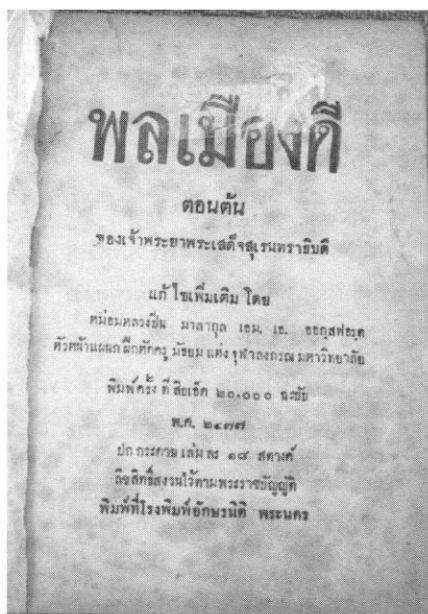
เนื้อหาดังกล่าวแบ่งเป็นบท รวม ๒๙ บท โดยใช้กลวิธีการผูกเป็นเรื่อง มีฉาก ผู้เขียนเสนอเรื่องราวและความรู้ผ่านบทสนทนาของตัวละครสำคัญ ๒ ตัว คือ นายเมือง ซึ่งเป็นเด็กบ้านนอกเดิมชื่อนายเถื่อน เมื่อกำพร้าบิดามารดาได้เข้ามาในเมืองหลวง นายมัน ลูกผู้มั่งคั่งได้รับอุปการะอบรมสั่งสอน ส่งเสียให้เล่าเรียนจนจบวิชาแพทย์ ประกอบอาชีพมีชื่อเสียงเป็นพลเมืองดีของชาติ และเป็นตัวอย่างของบุคคลผู้ประสบความสำเร็จในชีวิต ดังตัวอย่างบทที่ ๒ นายเมืองเป็นหนี้แผ่นดิน

ครั้นเวลาเย็น นายเมืองเห็นนายมันว่างธุระจึงเข้าไปหา แล้วถามว่า
 “คุณลุงขอรับ ผมได้ยืมตาคืมแก้วว่าเมื่อกลางวันว่า แกจะไปเสียเงิน
 ค่าราชการ ผมถามแก้วว่า ต้องไปเสียทำไม แกก็ว่าไม่รู้... ผมจึงอยากทราบ
 ว่า เงินค่าราชการนั้นคืออะไรนะขอรับ” นายมันจึงว่า “เงินค่าราชการก็คือ
 เงินเสียให้แก่แผ่นดินนะซี” นายเมืองถามว่า “ทำไมขอรับ ตาคืมแก้วไปเป็น
 หนี้อะไรอยู่หรือ แกจึงต้องเอาเงินไปเสียทุกปี” นายมัน “อ้าวดีละ เจ้ายังไม่เข้าใจเลย จะเล่าให้ฟัง”

(พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ๒๕๒๓ : ๘)

พลเมืองดีนับเป็นเรื่องที่กล่าวถึงวิชาความรู้หลากหลายสาขาที่เด็กไทยในสมัยนั้น ควรรู้โดยมีกลวิธีการเขียนที่ทันสมัยซึ่งได้อธิทธิพลการเขียนมาจากตะวันตก จึงทำให้เรื่องแปลกใหม่ น่าสนใจ และสนุกสนาน นอกจากนี้ผู้เขียนสามารถใช้ภาษาและท่วงทำนอง การเขียนอย่างมีศิลปะ เห็นได้ชัดเจนจากการตั้งชื่อตัวละครและการตั้งชื่อบท ชื่อตัวละครใช้คำไทยทุกตัว เช่น นายเถื่อน-นายเมือง ซึ่งแสดงให้เห็นภูมิหลังของนายเถื่อนว่าเป็นชาวชนบท แล้วเข้ามาอยู่ในเมืองและได้รับการศึกษาอบรมอย่างชาวเมืองหลวง ลูกของนายเมืองชื่อ นายมัน แสดงภูมิหลังว่าเป็นผู้มั่งคั่ง ส่วนการตั้งชื่อบท ผู้เขียนใช้คำง่าย และสั้น แต่ได้ความหมายในการสื่อเนื้อหาแต่ละบท เช่น

บทที่ ๒ นายเมืองเป็นหนี้แผ่นดิน เนื้อหากล่าวถึง ความรู้เรื่องหน้าที่ของพลเมืองที่
 ต้องตอบแทนแผ่นดินไทย

บทที่ ๓ นายเมืองรู้จักบ้าน

เนื้อหากล่าวถึง ความรู้เรื่องระบอบการเมืองและการปกครองบ้านเมือง

บทที่ ๖ นายเมืองระลึกชาติ

เนื้อหากล่าวถึง ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์และพระมหากษัตริย์ของชาติไทย

บทที่ ๑๓ นายเมืองเที่ยวทั่วโลก

เนื้อหากล่าวถึง ความรู้เรื่องโลกวิทยาศาสตร์

บทที่ ๒๓ นายเมืองคิดเลข

เนื้อหากล่าวถึง ความรู้เรื่องเศรษฐศาสตร์ การลงทุน การใช้จ่ายการออม

บทที่ ๒๕ นายเมืองไหว้ครู

เนื้อหากล่าวถึงศาสนาพุทธซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติ พลเมืองดีต้องยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ทำบุญ ทำทาน ถือศีล ละบาป ทำจิตใจให้ผ่องใส

บทที่ ๒๘ นายเมืองถึงฝั่ง

เนื้อหากล่าวถึง นายเมืองประสบความสำเร็จในการศึกษา การประกอบอาชีพ และชีวิตส่วนตัว จนเป็นพลเมืองดีของชาติโดยสมบูรณ์

ผู้เขียนยังสามารถใช้ภาพพจน์ความเปรียบสอดแทรกคำอธิบายเพื่อให้ข้อคิดในแต่ละบทได้อย่างชัดเจนกินใจ ดังตัวอย่างในบทที่ ๒๓ นายเมืองคิดเลข ซึ่งเปรียบเทียบเรื่องการออมเงินว่าควรออมเงินเหมือนดั่งผึ้งซึ่งดูดน้ำในเกสรดอกไม้ไปเป็นอาหารเท่านั้น โดยปล่อยให้ต้นไม้มิเติบโตเพื่อเป็นอาหารให้ชาวโลกต่อไป

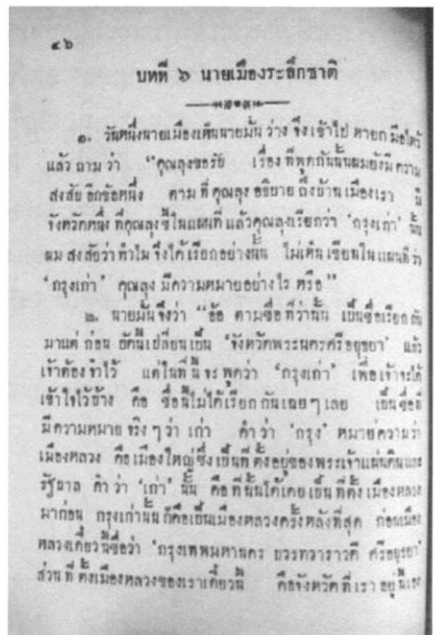
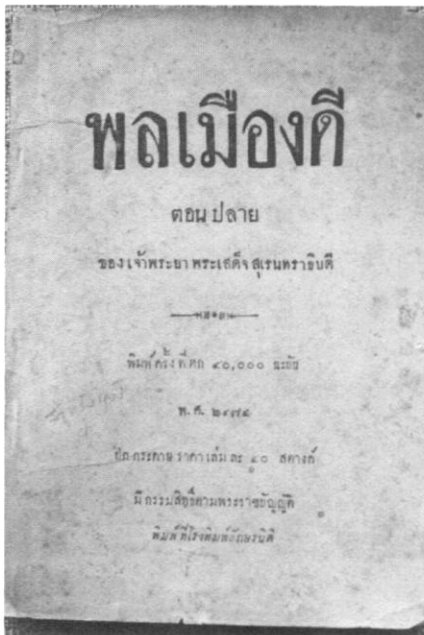
ต้องเดินตามโจทย์เลขอยู่เสมอว่า หาได้ ๔ ให้กินแต่ ๑ ส่วน อีกส่วนครึ่งใช้เป็นทุนทำมาหากินต่อไป ส่วนครึ่งให้เก็บไว้ในที่มั่นซึ่งเกิดผลอย่าประพฤติดัวเหมือนดั่งหนอนที่กัดกินลำต้นแห่งทรัพย์ของตัวเองจนตัวตาย และอย่าประพฤติดัวเหมือนตัวนกที่รู้เมล็ดปลิดกินเมล็ดเข้าจนหมดซึ่งจะไม่มีพืชพันธุ์สำหรับเกิดให้กินต่อไป จงประพฤติดัวเหมือนดั่งผึ้งซึ่งดื่มลิ้มเอาแต่น้ำในเกสรดอกไม้เป็นอาหาร ปลอมเมล็ดและผลไม้เป็นพืชพันธุ์ ปลอมลำต้นไม้ไว้ให้เจริญ เพื่อให้เกิดอาหารให้เรากินทุกวัน

(พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ๒๕๒๓ : ๑๒๖)

นอกจากแทรกข้อคิดเตือนใจแล้ว พลเมืองดียังแทรกความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา หลักธรรมและการปฏิบัติตนในฐานะพุทธศาสนิกชนที่ดี ดังเรื่องความหมายของคำว่า “บุญ” และ “ทาน” ต่อไปนี้

ยังมีคำอีกคำหนึ่งซึ่งเป็นคำที่จะได้ยินอยู่เสมอที่คู่กับบุญ คือคำว่าทานที่เราเรียกว่าทำบุญ ทำทาน เจ้าก็ควรจะรู้ไว้ ทานแปลว่าให้ คือความปลงใจสละทรัพย์แก่ผู้ใดผู้หนึ่งเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่เขา เช่นกับลุงตักบาตรของนั้นก็ประโยชน์แก่พระ ลุงเอาข้าวไปโปรยให้นกไก่ปลากินก็เป็นประโยชน์แก่สัตว์เหล่านั้น การที่สละเข้าของด้วยความปลงใจให้ เพื่อจะเป็นประโยชน์แก่เขาอย่างนี้เรียกว่าทาน และการที่ทำทานอย่างนี้ก็เป็น การบุญการกุศลนั่นเอง เพราะว่าเป็นการทำชอบทำถูก ซึ่งหมายความว่ากระทำเช่นนั้น เกิดแต่ความเมตตากรุณาสละทรัพย์ของตนที่มีอยู่อันพอจะเผื่อแผ่เจือจานให้ผู้อื่นที่ควรจะได้รับส่วนความสุขได้รับบ้าง, จึงเป็นการบุญกุศล แต่ถ้าหากการที่ให้ ให้โดยปรารถนาจะได้ตอบแทน เช่นนี้ไม่ใช่ทาน กลายเป็นแลกเปลี่ยนซื้อขาย...

(พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ๒๕๒๓ : ๑๓๕-๑๓๖)

หนังสือเรื่องนี้ใช้เป็นแบบเรียนมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๔ จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๐ รวมเวลาเกือบ ๓๐ ปี โดยมีการปรับแก้ไขให้ทันสมัยมาตลอด และได้จัดแบ่งเนื้อหาใหม่เป็น ๓ ตอน แยกพิมพ์เป็น ๓ เล่ม คือ พลเมืองดีตอนต้น (บทที่ ๑-๗) พลเมืองดีตอนกลาง (บทที่ ๘-๑๖) และพลเมืองดีตอนปลาย (บทที่ ๑๗-๑๙) แม้ว่าปัจจุบัน วรรณกรรมแบบเรียนเล่มนี้จะมีอายุ ๑๐๕ ปี (นับถึง พ.ศ. ๒๕๕๙) และเนื้อหาบางตอนจะไม่ทันสมัย เพราะบ้านเมืองได้พัฒนาไปทุก ๆ ด้านแล้วก็ตาม แต่หนังสือเล่มนี้ก็ยังคงเหมาะที่คนไทยทุกคนควรจะได้อ่าน เพื่อจะได้รู้จักคำว่า “พลเมืองดี”

หนังสือจริยธรรมของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีทั้งสามเรื่องนี้ นับเป็นหนังสือที่มีคุณประโยชน์อย่างยิ่งหลวงต่อประเทศชาติในช่วงที่มีการปฏิรูปประเทศทั้งการเมืองการปกครองและการศึกษาในลักษณะพลิกแผ่นดินเช่นนี้ เพราะเป็นหนังสือที่วางรากฐาน “ความเป็นพลเมืองดี” อันประกอบด้วย ความรู้วิทยาการแบบตะวันตก ความคิดสมัยใหม่ และคุณธรรมอันเป็นพื้นฐานของชีวิต ทำให้บ้านเมืองอยู่รอดปลอดภัยและสงบสุขท่ามกลางการแทรกแซงของจักรวรรดินิยมตะวันตก

การที่เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีได้รับยกย่องให้เป็นผู้มีผลงานดีเด่นด้านการศึกษา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ประจำปี ๒๕๖๐ นั้น นับว่าเหมาะสมอย่างยิ่ง ดังที่ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา ได้กล่าวยกย่องไว้ว่า

ท่านผู้นี้เป็นครูผู้ยิ่งใหญ่ เป็นนักการศึกษา เป็นนักปราชญ์ทาง จริยธรรมและทางภาษาไทยอย่างหาได้ยากยิ่ง ท่านทุ่มเทกำลังกาย กำลังความคิดให้แก่การศึกษาของไทย รับราชการสนองคุณแผ่นดินไทย ด้วยความซื่อตรงจงรัก ยึดแต่สุจริตธรรมและเมตตาธรรมเป็นที่ตั้งตลอด ชีวิตของท่าน

(คณะกรรมการสร้างเสริมเอกลักษณ์ไทย ๒๕๒๒ : ๑)

บรรณานุกรม

กระทรวงศึกษาธิการ. เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษามัธยมศึกษาที่ ๕ - รัชกาลที่ ๗.

กรุงเทพฯ : บริษัท ๗๐๒๐ เวลต์มีเดียจำกัด, ๒๕๔๑.

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. “ย้อนพินิจสังคมไทยในสมบัติผู้ดี.” ใน ๑๐๐ เอกสารสำคัญ :

สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ ๑. วินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ.

หน้า ๒๒๕-๒๔๙. กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภณาการพิมพ์, ๒๕๕๒.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. “ประวัติมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิปัตย์.” ใน **จันทร์เกษม ๗๕** (มีนาคม-เมษายน ๒๕๑๐) : ใบแทรกหน้ากลาง.

ประพัฒน์ ตรีนรงค์. **ชีวิตและผลงานของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ.** พระนคร : อุดมศึกษา (แผนกการพิมพ์), ๒๕๐๔.

พระเสด็จสุเรนทราธิปัตย์, เจ้าพระยา. **แบบเรียนจรรยา “สมบัติของผู้ดี”.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. ม.ป.ม. : อักษรนิติ บางขุนพรหม, ๒๔๕๕.

_____. **แบบเรียนจรรยา “สมบัติของผู้ดี”.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. พระนคร : ครูสภา, ๒๔๙๔.

พิชัย ไตรวิทย์. “เบื้องหลังการจัดตั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.” ใน **วชิราวุธานุสรณ์ สาร ๒๑ : ๒** (เมษายน ๒๕๔๕) : ๒๒-๒๘.

วิสุทธิสุริยศักดิ์, พระยา. **พลเมืองดี - เมืองตะกั่วป่า.** กรุงเทพฯ : ม.ป.ท. ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโทฉลอง อุชูโกลณ ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร ๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๓.

_____. **จรรยาแพทย์.** พระนคร : องค์การคำครุสภา, ๒๕๐๔.

ระเบียบการโรงเรียนมหาดเล็กรัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

รำลึกถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิปัตย์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล). ทายาทพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสองค์การวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ยกย่องเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิปัตย์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เป็นบุคคลสำคัญของโลกด้านการศึกษา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ในวาระ ๑๕๐ ปีแห่งชาติกาล ๑๖ เมษายน ๒๕๖๐ และ ๑๐๐ ปีนับแต่อัฐมกรรม ๑๔ กุมภาพันธ์

๒๕๕๙ เมื่อ อาทิตยที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

วีรจักร วรรณดี. เอกสารประกอบการสอนเรื่อง วิวัฒนาการแบบเรียน. ม.ป.ม. :
ม.ป.ท., ๒๕๔๕, (อัดสำเนา).

วุฒิชัย มูลศิลป์. การปฏิรูปการศึกษาในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, ๒๕๔๗.

ศุภชัย ต๊ะวิชัย. “แนวคิดความเป็นสุภาพบุรุษ : ตัวอย่างจากบทละครพูดเรื่องหัวใจนักรบ
พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว” ใน วชิราวุธราช
ปราชญ์. จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ, บรรณาธิการ ๒๐๘-๒๒๗. มหาวิทยาลัยศิลปากร
จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสวันสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๕.

สมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา, คุณหญิง. เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี. กรุงเทพฯ :
คณะกรรมการสร้าง เสริมเอกลักษณ์ไทย, ๒๕๒๒.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
อยู่หัว พระปิยมหาราชผู้ทรงวางรากฐานระบบราชการไทย และปฏิรูป
ประเทศแบบ “พลิกแผ่นดิน”. กรุงเทพฯ : วิชั่นพรีน แอนด์ มีเดีย, ๒๕๕๐.

อนุสรณ์เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ พ.ศ.
๒๔๕๔-๒๔๕๘. คณะกรรมการการจัดงานฉลองวันครบรอบร้อยปีวันเกิดของ
เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ๑๖ เมษายน ๒๕๑๐.

